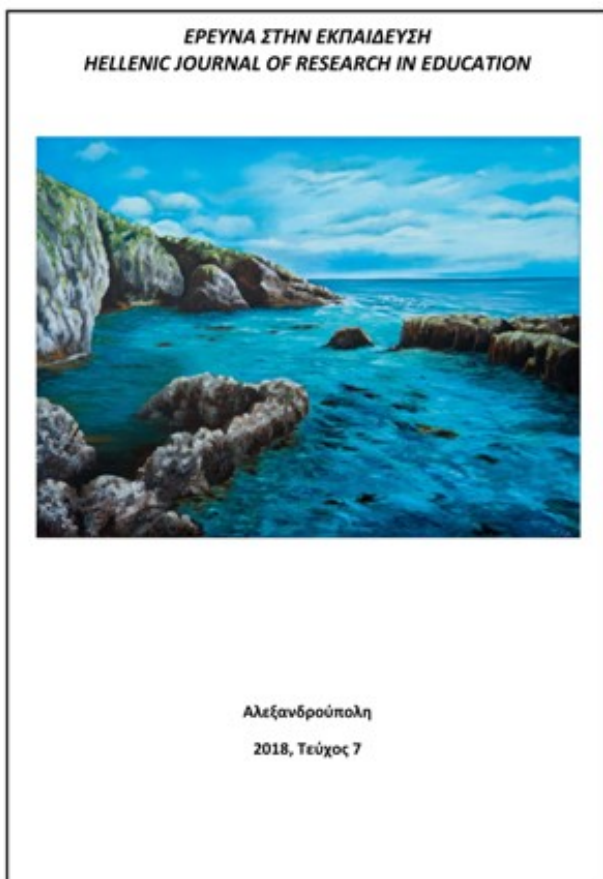

Έρευνα στην Εκπαίδευση

Τόμ. 7, Αρ. 1 (2018)

Οι έμφυλες κατασκευές των παιδιών νηπιαγωγείου για τα επαγγέλματα

Έμη Παπαναστασίου

doi: [10.12681/hjre.14232](https://doi.org/10.12681/hjre.14232)

Copyright © 2018, Έμη Παπαναστασίου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Παπαναστασίου Έ. (2018). Οι έμφυλες κατασκευές των παιδιών νηπιαγωγείου για τα επαγγέλματα. *Έρευνα στην Εκπαίδευση*, 7(1), 1-13. <https://doi.org/10.12681/hjre.14232>

Οι έμφυλες κατασκευές των παιδιών νηπιαγωγείου για τα επαγγέλματα

Παπαναστασίου Έμη

Τμήμα Επιστημών της Εκπαίδευσης στην Προσχολική Ηλικία, Δημοκρίτειο Πανεπιστήμιο Θράκης

Περίληψη

Το περιβάλλον των παιδιών τους προσφέρει πολλές πληροφορίες και γνώσεις σε σχέση με τα φύλα και τα επαγγέλματα, οι οποίες εκφράζονται με διάφορους τρόπους. Η έρευνα που παρουσιάζεται στο παρόν άρθρο περιγράφει τις αντιλήψεις/κατασκευές παιδιών νηπιαγωγείου σε σχέση με το επάγγελμα που θα ήθελαν να ακολουθήσουν αλλά και με τα επαγγέλματα που «αρμόζουν» στο κάθε φύλο. Η έρευνα πραγματοποιήθηκε με τη μέθοδο των ημι-δομημένων συνεντεύξεων που αναλύθηκαν υπό το θεωρητικό πρίσμα της φεμινιστικής κοινωνικής κατασκευής. Τα ευρήματα δείχνουν ότι τα παιδιά βασίζονται κυρίως σε δυιστικές στερεοτυπικές αντιλήψεις για τα φύλα και την επιλογή επαγγέλματος.

Abstract

Children get information and knowledge from their cultural environment about gender and work, that are expressed in various ways. The research presented in this paper describes children's constructions about the profession they wish to do in the future and the professions that are more «suitable» to each gender. Feminist social constructionism theory was used to analyse semi-structured interviews with children. The findings suggest that children's constructions are mainly based on dualist stereotypical perceptions about genders and professional choice.

© 2018, Ε. Παπαναστασίου
Άδεια CC-BY-SA 4.0

Λέξεις-κλειδιά: Φύλο, κοινωνική κατασκευή, επαγγέλματα, νηπιαγωγείο
Key words: Gender, social constructionism, professions, pre-school

1. Εισαγωγή

Από τη δεκαετία του 1970 και μετά, οι κοινωνικές πρακτικές που περιόριζαν τη συμμετοχή των γυναικών στην εργασία άρχισαν να αλλάζουν. Έτσι, οι γυναίκες άρχισαν να εργάζονται σε επαγγέλματα που μέχρι τότε θεωρούνταν αυστηρά «ανδρικά» (αν και όχι σε πολύ υψηλά ποσοστά ακόμα, όπως έδειξαν οι Αναστασιάδου, Πετροπούλου και Μιμίκου(2001)) καθώς και να σπουδάζουν επιστήμες και γνωστικά αντικείμενα που δεν θεωρούνταν συμβατές με το φύλο τους, όπως οι θετικές επιστήμες. Παρά τη μεγάλη πρόοδο που έχει συντελεστεί στο επίπεδο των κοινωνικών σχέσεων, όμως, η θέση των γυναικών στη χώρα μας παραμένει χαμηλότερη από αυτή των ανδρών (Papanastasiou 2016). Στον τομέα της εκπαίδευσης, παρατηρείται ότι πλέον οι γυναίκες φοιτήτριες στα πανεπιστήμια και τεχνολογικά ιδρύματα της χώρας είναι περισσότερες από τους άνδρες, όπως

Υπεύθυνος επικοινωνίας: Έμη Παπαναστασίου, Πριγκηποννήσων 3, 69132, Κομοτηνή,
emmyraparn@gmail.com

URL: <http://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/hjre/index>

φαίνεται από τα στατιστικά που διαθέτει το Υπουργείο Παιδείας, Έρευνας και Θρησκευμάτων (ΥΠΠΕΘ, 2016α και β). Από την άλλη μεριά, ο αριθμός των γυναικών που βρίσκονται εκτός εργασίας αυξάνεται σταθερά, με αποτέλεσμα το πρώτο τρίμηνο του 2017 η γυναικεία ανεργία να ανέρχεται στο 27,8% σε αντίθεση με το 19,8% των ανδρών (ΕΛΣΤΑΤ, 2017). Σε παγκόσμιο επίπεδο, όμως, παρατηρείται αύξηση στα ποσοστά συμμετοχής των γυναικών στην αγορά εργασίας (OECD, 2017α). Πάνω από τις μισές θέσεις εργασίας τις κατέχουν γυναίκες, αν και το ένα τέταρτο αυτών είναι μερικής απασχόλησης (OECD, 2017β). Και όμως, παρόλο που κατέχουν μεγάλα ποσοστά στην αγορά εργασίας, οι αποδοχές τους παραμένουν χαμηλότερες από των ανδρών και εκτός της εργασίας τους επιβαρύνονται και με το μεγαλύτερο μέρος των οικιακών εργασιών (ArberandGinn, 1995; Connell, 1995, Hutton, 1995; Cockburn, 1987; DelphyandLeonard, 1992; Eurostat, 2017). Έρευνες στη χώρα μας αλλά και στατιστικά στοιχεία από Ευρωπαϊκούς οργανισμούς (EuropeanCommission, 2017; Νικολακοπούλου, 2016; Papanastasiou, 2016) έχουν δείξει ότι υπάρχει παρόμοια κατάσταση. Ακόμα, αν και οι γυναίκες φαίνεται να έχουν περισσότερα ακαδημαϊκά εφόδια από τους άνδρες, δεν έχουν κερδίσει ακόμα υψηλές θέσεις στη διοίκηση (Papanastasiou 2016). Οι έμφυλες διακρίσεις φαίνεται ότι επιμένουν ακόμα στην πράξη (Βακόλα και Αποσπύρη 2007).

Η διεθνής βιβλιογραφία εξηγεί τους λόγους για τους οποίους συμβαίνει αυτό και δείχνει τον πιθανό ρόλο της εκπαίδευσης καλλιεργώντας και διαμορφώνοντας απόψεις για το φύλο. Προϋπόθεση για την εύρυθμη λειτουργία μιας κοινωνίας είναι η κοινωνικοποίηση των μελών της με στόχο της εσωτερίκευση κοινωνικά αποδεκτών αξιών και κανόνων. Η κοινωνικοποίηση ειδικά στους έμφυλους ρόλους και στις έμφυλες ταυτότητες εξαρτάται από το χώρο και το χρόνο που λαμβάνει χώρα (Φρόση, 2010). Για να επιτευχθεί αυτό, φαίνεται να είναι απαραίτητη η μύηση στο ρόλο του φύλου μέσα στην οικογένεια, στις προσχολικές δραστηριότητες, στο σχηματισμό ομάδων ομηλικών, στο σχολείο και στα ΜΜΕ (Κανταρτζή, 2003; Μαραγκουδάκη, 2005; Πλιόγκου, 2006). Η προσχολική εκπαίδευση κατέχει πολύ σημαντική θέση στη διαμόρφωση των αντιλήψεων των παιδιών σε πολλούς τομείς και, ειδικά, στις αντιλήψεις τους για το φύλο και τον καταμερισμό εργασίας που είναι το αντικείμενο του παρόντος άρθρου. Έτσι, το παρόν άρθρο έχει ως σκοπό να παρουσιάσει τις κατασκευές των παιδιών προσχολικής ηλικίας σε σχέση με τα φύλα και ειδικά σε σχέση με τα επαγγέλματα που, σύμφωνα με τα παιδιά, μπορούν να ασκούν οι άνδρες και οι γυναίκες.

Ανατρέχοντας στη βιβλιογραφία είναι φανερό ο χώρος του σχολείου αποτελεί ένα κατάλληλο πλαίσιο για την αναζήτηση των αιτιών των κατασκευών των έμφυλων στερεοτύπων, καθώς διάφορες μελέτες έχουν καταδείξει την έμφυλη διάσταση των αλληλεπιδράσεων στο σχολείο και ειδικότερα στο νηπιαγωγείο (Clarricoates, 1980; Sealey and Knight, 1990; Whyte, 1986; Adams and Walkerdine, 1986; Meehan and Janik, 1990), όπως επίσης και τους τρόπους με τους οποίους τα ίδια τα παιδιά παίζουν ενεργό ρόλο στην κατασκευή των έμφυλων διακρίσεων (Thorne, 1993; Steedman; 1982; Lloyd and Duvveen, 1992; Davies, 1989). Έτσι, λοιπόν, η έρευνα στο χώρο του νηπιαγωγείου μπορεί να παράσχει επιπλέον πληροφορίες για την εξέλιξη της κατασκευής της έννοιας του φύλου.

Η έρευνα για τις απόψεις και τις αντιλήψεις των παιδιών σχετικά με τα επαγγέλματα και το φύλο άνησε στις Αγγλοσαξονικές χώρες τις δεκαετίες τους 1970 και του 1980, με τις έρευνες σχετικά με τις επαγγελματικές προτιμήσεις των παιδιών και τα εργασιακά «στερεότυπα», να κατέχουν προεξάρχουσα θέση (Goldstein and Oldham, 1979; Tremaine and Schau, 1979). Κάποια από τα αποτελέσματα αυτών των ερευνών περιελάμβαναν τον «έμφυλο διαχωρισμό» των επαγγελματικών επιλογών ήδη από τη νηπιακή ηλικία, την εντονότερη ακαμψία των έμφυλων διακρίσεων ανάμεσα στα αγόρια και την επίδραση που είχαν τα μοντέλα ρόλων που έβλεπαν στην οικογένεια και στα ΜΜΕ πάνω στις απόψεις για τις επαγγελματικές επιλογές. Όλες, όμως, αυτές οι έρευνες είχαν ένα θεωρητικό υπόβαθρο που θεωρούσε το φύλο ως μια βιολογική κατηγορία και βασιζόταν πάνω σε όρους δυϊσμού.

Μετά τα μέσα της δεκαετίας του 1980, οι φεμινιστές/ριες ερευνητές/τριες που ασχολήθηκαν με τη μελέτη των απόψεων των παιδιών, βασίστηκαν σε μεταδομικές θεωρίες και σε θεωρίες κοινωνικής κατασκευής του φύλου, οι οποίες θέτουν το φύλο ως ρευστό, μεταβαλλόμενο και αρκετές φορές αντιφατικό (Lowe, 1998; Davies, 1989; Walkerdine, 1990; Thorne, 1993; Kehily,

1999; Epstein, Kehily, MacanGhailandRedman, 2001; Reay, 2001). Αυτές οι μελέτες συχνά εξετάζουν ζητήματα όπως πώς «τα νοήματα φύλου διαφέρουν από το ένα κοινωνικό πλαίσιο στο άλλο» (Thorne, 1993, σ. 159) και πώς το φύλο «γίνεται» μέσω των καθημερινών πράξεων, όπως σε κύκλους φίλων, σε αλληλεπιδράσεις μέσα στην τάξη και στο παιχνίδι. Αντί, λοιπόν, τα «μοντέλα ρόλων» να θεωρείται ότι έχουν μεγάλη επιρροή στο πώς τα παιδιά μαθαίνουν για το φύλο, οι μεταδομικές μελέτες προβάλλουν την κυριαρχία των λόγων (discourses) που είναι διαθέσιμοι στα παιδιά και που αποτελούν μια πολιτισμική πηγή για την κατανόηση του φύλου. Καθώς τα παιδιά μπορεί να προσεγγίζουν διάφορους λόγους, οι καθημερινές τους πράξεις ή επιτελέσεις φύλου μπορεί να επιβεβαιώνουν ή να αντιστέκονται στους κυρίαρχους λόγους του ανδρισμού ή της θηλυκότητας. Διάφορες πολιτισμικές πηγές είναι διαθέσιμες καθώς διαπραγματεύονται τα νοήματα του φύλου.

Στον Ελλαδικό χώρο υπάρχουν αρκετές μελέτες για την έμφυλη διάσταση και οργάνωση της εκπαίδευσης. Αυτές επικεντρώνονται κυρίως στην ιστορική διάσταση της εκπαίδευσης των δύο φύλων (Ζιώγου-Καραστεργίου, 1983; Δαλακούρα, Ζιώγου-Καραστεργίου, 2015), στις έμφυλες ταυτότητες και τις επαγγελματικές επιλογές εφήβων αγοριών και κοριτσιών (Γιαννακοπούλου, 1997; Δεληγιάνη-Κουϊμτζή 2003; Κιούση, Φλωράκος, Παπακίτσος, 2017), στη θέση των γυναικών εκπαιδευτικών στη σύνθεση του διδακτικού και διοικητικού προσωπικού (Τάκη, 2006; Papanastasiou, 2016; Μαραγκουδάκη, 1997), στη διερεύνηση των απόψεων των εκπαιδευτικών για τα φύλα καθώς και στην αντιμετώπιση των φύλων στη σχολική πραγματικότητα (Φρόση και Δεληγιάνη-Κουϊμτζή, 2008; Χιονίδου-Μοσκοφόγλου, 1996), και, τέλος, στην παρουσίαση των φύλων στα σχολικά εγχειρίδια και στα παιδικά αναγνώσματα (Φρόση, 2010; Μαραγκουδάκη, 1991; Κανατσούλη και Σουλιάτη, 2015). Παρατηρείται ότι ενώ στη διεθνή βιβλιογραφία η δημιουργία στερεοτύπων από τα παιδιά νηπιαγωγείου σε σχέση με το επάγγελμα των ενηλίκων είναι ένας τομέας που έχει μελετηθεί εκτενώς (WatsonandMcMahon 2005; WatsonandMcMahon 2017; Oliveira, PorfeliandDoCeutaveira 2017) όπως και οι επιλογές για τα μελλοντικά τους επαγγέλματα (Francis, 1996; Osgood, FrancisandArcher, 2006) στη Ελλάδα δεν φαίνεται να υπάρχουν σχετικές μελέτες.

Η παρούσα μελέτη, λοιπόν, αφορά το φύλο και τα επαγγέλματα και πηγάζει από τη παρατήρηση ότι εξακολουθεί να υπάρχει ένας έμφυλος διαχωρισμός στον επαγγελματικό τομέα. Καθώς παρατηρείται ότι γενικά υπάρχει ένας έμφυλος διαχωρισμός στα επαγγέλματα, κινήθηκε το ενδιαφέρον μου για τη μελέτη αυτών στο χώρο του νηπιαγωγείου σε σχέση με την κατασκευή των φύλων από τα παιδιά. Η δημιουργία στερεοτύπων από παιδιά νηπιαγωγείου σχετικά με την εργασία των ενηλίκων είναι ένας τομέας που έχει μελετηθεί εκτενώς (Nemegowicz, 1979; Adams and Walkerdine, 1986; Rosenthal and Chapman, 1982; Tremaine, 1982), όπως και οι επιλογές για τα μελλοντικά τους επαγγέλματα (Robb, 1981; Adams and Walkerdine, 1986; Spender, 1982). Η παρούσα μελέτη εξετάζει το κατά πόσο οι κατασκευές των παιδιών νηπιαγωγείου για τα επαγγέλματα είναι βασισμένες σε έμφυλα στερεότυπα. Εξετάζοντας τις κατασκευές τους στο χώρο του σχολείου, σκοπός ήταν να φανεί αν οι κατασκευές των παιδιών ήταν συμβατές με την πραγματικότητα των ενηλίκων.

2. Μεθοδολογία

2.1. Μέθοδοι

Για τη διερεύνηση του παραπάνω ερευνητικού στόχου επιλέχτηκε η ημι-δομημένη συνέντευξη ως ερευνητικό εργαλείο. Πραγματοποιήθηκαν συνεντεύξεις με 40 παιδιά νηπιαγωγείου, οι οποίες αναλύθηκαν υπό το πρίσμα της φεμινιστικής κοινωνικής κατασκευής (feminist social constructionism). Η ανάλυση έχει σκοπό να εξετάσει πώς συγκεκριμένες κατασκευές των παιδιών βασίζονται σε κυρίαρχες θέσεις και πώς αυτές σχετίζονται με ευρύτερες σχέσεις δύναμης/εξουσίας. Η θεωρία της φεμινιστικής κοινωνικής κατασκευής έχει ως αντικείμενο κοινωνικές κατασκευές που έχουν τη μορφή εννοιών, πρακτικών, ολοτήτων και χαρακτηριστικών, που συμβάλουν στην καταπίεση εναντίον των γυναικών (Friedman 2006).

Επίσης, χρησιμοποιήθηκαν οι ημι-δομημένες συνεντεύξεις ως μέθοδος συλλογής δεδομένων καθώς αυτές επιτρέπουν την εις βάθος διερεύνηση των εμπειριών των συμμετεχόντων. Οι συνεντεύξεις δίνουν τη δυνατότητα στους «ανθρώπους να εξηγήσουν τις απαντήσεις τους» (Drever 1997, p. 6) και στον ερευνητή να βασιστεί σε αυτές τις απαντήσεις προκειμένου να βρει κοινά στοιχεία και διαφορετικές απόψεις μεταξύ των συνεντεύξεων (Cohen, Manion and Morrison 2013). Επιλέχθηκε η μέθοδος της ανάλυσης περιεχομένου για τις συνεντεύξεις των παιδιών, καθώς αυτή είναι ένα ερευνητικό εργαλείο που στρέφεται στα πραγματικά περιεχόμενα και εσωτερικά χαρακτηριστικά γνωρίσματα του λόγου των συμμετεχόντων/χουσών στην έρευνα (Hsieh and Shannon 2005).

2.2. Συμμετέχοντες/συμμετέχουσες

Το δείγμα της έρευνας αποτελείται από 40 μαθητές και μαθήτριες νηπιαγωγείου (20 αγόρια και 20 κορίτσια) 4 σχολείων στην πόλη της Κομοτηνής, που επιλέχθηκαν τυχαία. Όλα τα παιδιά είχαν ως μητρική τους την Ελληνική γλώσσα και τα νηπιαγωγεία στα οποία φοιτούσαν βρισκόταν σε όλη την πόλη. Επίσης, σύμφωνα με πληροφορίες που συλλέχθηκαν μέσα από προσωπικές συζητήσεις με τις 4 νηπιαγωγούς των παιδιών, οι οικογένειες των παιδιών ήταν διαφόρων κοινωνικο-οικονομικών επιπέδων, και έτσι τα παιδιά πιθανότατα είχαν διαφορετικές προσλαμβάνουσες από την οικογένεια σχετικά με τους ρόλους και τις ταυτότητες των δύο φύλων.

2.3. Διαδικασία

Η συλλογή των δεδομένων έγινε στο χώρο των νηπιαγωγείων όπου φοιτούσαν τα παιδιά. Ζητήθηκε από τα παιδιά να μιλήσουν για το τι θέλουν να γίνουν όταν μεγαλώσουν και τους παρουσιάστηκαν κάποια υποθετικά σενάρια που είχαν σχέση με το φύλο και την εργασία (π.χ. Τι νομίζεις ότι θα γινόταν αν οι φορτηγατζήδες έβλεπαν μια γυναίκα να οδηγεί φορτηγό; Πώς θα ήταν αν είχες άνδρα νηπιαγωγό αντί για γυναίκα;)¹

3. Παρουσίαση ευρημάτων και συζήτηση

3.1. Επιλογή μελλοντικού επαγγέλματος

Τα παιδιά ρωτήθηκαν για το επάγγελμα που θέλουν να ασκήσουν στο μέλλον και αυτό έγινε για δύο λόγους. Πρώτον, γιατί παρόλο που είναι σχεδόν απίθανο τα παιδιά να ακολουθήσουν στην ενήλικη ζωή τους το επάγγελμα που επιλέγουν στο νηπιαγωγείο (Kelly, 1989), ωστόσο οι επιλογές τους αποτελούν ενδείξεις για το τι θεωρούν τα ίδια ότι μπορούν να κάνουν, και στόχος της έρευνας ήταν η μελέτη των διαφορών στις επιλογές ανάμεσα στα αγόρια και στα κορίτσια. Δεύτερον, παλιότερες έρευνες έδειξαν ότι οι επιλογές επαγγέλματος είναι πολύ στερεοτυπικές ως προς το φύλο, για παράδειγμα η Spender (1982) και η Sharpe (1976) βρήκαν ότι σχεδόν τα μισά κορίτσια που πήραν μέρος στην έρευνά τους θεωρούσαν τη δουλειά γραφείου κατάλληλη για γυναίκες. Έρευνες που πραγματοποιήθηκαν την ίδια εποχή ή και αργότερα (Nemerowicz, 1979; Robb, 1981; Adams and Walkerdine, 1986) επιβεβαίωσαν αυτά τα ευρήματα. Επόμενος ερευνητικός στόχος, λοιπόν, ήταν να διερευνηθεί αν το ίδιο ισχύει και για τα νήπια του δείγματος.

Από τη διαδικασία των συνεντεύξεων με τα παιδιά και από τις απαντήσεις τους φάνηκε ότι οι επαγγελματικές τους επιλογές ήταν ποικίλες. Τα 20 κορίτσια επέλεξαν 11 διαφορετικά επαγγέλματα και τα 20 αγόρια επέλεξαν 9 διαφορετικά επαγγέλματα, όπως φαίνεται στον αμέσως παρακάτω πίνακα 1.

¹Πρέπει να σημειωθεί ότι σε όλα τα νηπιαγωγεία οι νηπιαγωγοί είχαν επεξεργαστεί το θέμα των επαγγελμάτων, οπότε τα παιδιά ήδη γνώριζαν πέρα από τα επαγγέλματα των γονέων τους και κάποια άλλα, όπως του οδηγού.

Πίνακας 1: Απαντήσεις των παιδιών για τις μελλοντικές επαγγελματικές τους επιλογές

Κορίτσια	Αγόρια
Τραγουδίστρια (5)	Αστυνομικός (5)
Δασκάλα (3)	Ποδοσφαιριστής (4)
Μοντέλο (3)	Μηχανικός (3)
Κομμώτρια (2)	Πυροσβέστης (2)
Γιατρός (1)	Γιατρός (2)
Χορεύτρια (1)	Οδηγός φορτηγού (1)
Ηθοποιός (1)	Ηθοποιός (1)
Κτηνίατρος (1)	Οδηγός φόρμουλα 1 (1)
Δικηγόρος (1)	Πιλότος (1)
Φουρνάρισσα (1)	
Πωλήτρια (1)	

Οι επιλογές των παιδιών δείχνουν ένα εύρος επαγγελμάτων και διαφοροποιούνται από αυτές που παρουσιάζονται σε άλλες έρευνες όπου το εύρος ήταν πολύ μικρό (Adams and Walkerdine, 1986). Επίσης, οι τρεις πιο δημοφιλείς επαγγελματικές επιλογές στην έρευνα της Spender (1982), δηλαδή αεροσυνοδός, νταντά και τηλεφωνήτρια, δεν υπήρχαν στις απαντήσεις των παιδιών στην παρούσα έρευνα. Βέβαια, η παρούσα έρευνα διαφέρει από της Spender (1982), καθώς εκείνη απευθυνόταν σε κορίτσια εφηβικής ηλικίας, όμως αποτελεί ένδειξη ότι τα κορίτσια πιθανότατα θεωρούν ότι έχουν περισσότερες επαγγελματικές επιλογές.

Αυτό που παρατηρεί κανείς είναι ότι οι επιλογές των κοριτσιών δεν είναι τόσο ρεαλιστικές όσο των αγοριών, καθώς απάντησαν ότι θέλουν να ασχοληθούν με τον κόσμο του θεάματος (τραγουδίστρια, μοντέλο, ηθοποιός, χορεύτρια), ενώ μόνο ένα αγόρι απάντησε ότι θέλει να γίνει ηθοποιός και 4 ποδοσφαιριστές. Αξιοπρόσεκτο επίσης είναι το γεγονός ότι οι επιλογές των κοριτσιών δεν είναι τόσο φιλόδοξες όσο των αγοριών, καθώς μόνο 3 θέλουν να γίνουν δασκάλες,² γιατρός/κτηνίατρος και μία δικηγόρος.

Οι επιλογές τους ήταν ξεκάθαρα διαφορετικές όσον αφορά τα φύλα, επιβεβαιώνοντας τα ευρήματα της Kelly (1989) αλλά και της Francis (1996) ότι τα αγόρια και τα κορίτσια επιλέγουν διαφορετικά επαγγέλματα. Τα κορίτσια επέλεξαν περισσότερο επαγγέλματα που έχουν σχέση με τη φροντίδα (δασκάλα, κομμώτρια, γιατρός, κτηνίατρος) ενώ τα αγόρια επέλεξαν επαγγέλματα που έχουν σχέση με τον αθλητισμό, τη δύναμη/εξουσία και την επιστήμη (ποδοσφαιριστής, μηχανικός, γιατρός, αστυνομικός). Αυτό το εύρημα δείχνει μια τάση των κοριτσιών προς τα επαγγέλματα φροντίδας και μια τάση των αγοριών προς τα επαγγέλματα επιστημών/δύναμης. Έτσι, παρόλο που τα ευρήματα ήταν διαφορετικά από αυτά παλαιότερων ερευνών καθώς δεν περιλαμβάνουν σε μεγάλο βαθμό στερεοτυπικά επαγγέλματα, ωστόσο η διχοτομία ανάμεσα στην τέχνη-γυναικείο/επιστήμη-ανδρικό, που παρατήρησε η Whitehead (1996) στις επιλογές σπουδαστών κολεγίων, φαίνεται να παραμένει και στις επιλογές των νηπίων. Επίσης, λίγα ήταν τα κορίτσια που επέλεξαν επαγγέλματα που θεωρούνται «κατάλληλα» για το άλλο φύλο (ένα κορίτσι είτε ότι θέλει να γίνει γιατρός και ένα κτηνίατρος), ενώ κανένα αγόρι δεν επέλεξε «αντίθετο» επάγγελμα. Το εύρημα αυτό συμφωνεί με τα ευρήματα της Francis (1996) η οποία επισημαίνει ότι τα αγόρια και κορίτσια που συμμετείχαν στην έρευνα της φάνηκαν να είναι πιο επιφυλακτικά και πιο παραδοσιακά στην επιλογή τους, όπως και με τα ευρήματα των Levy, SadovskyanandTroseth(2000) που συμπέραναν ότι τα παιδιά νηπιακής ηλικίας έχουν ξεκάθαρες αντιλήψεις σχετικά με τα επαγγέλματα, που κοινωνικά θεωρούνται αρμόζοντα στο κάθε φύλο.

Έτσι, λοιπόν, τα παρόντα ευρήματα δεν δείχνουν μια ποικιλία στην επιλογή μελλοντικών επαγγελματιών από τα νήπια, καθώς λίγα ήταν τα νήπια που επέλεξαν κάποιο επάγγελμα που παραδοσιακά έχει ταυτιστεί με το αντίθετο από το δικό τους φύλο.

3.2. Φύλο και επάγγελμα ενηλίκων

Σε αυτή την υποενότητα θα παρουσιαστούν οι απαντήσεις των παιδιών στις επόμενες ερωτήσεις της ερευνήτριας, οι οποίες είχαν τη μορφή σεναρίου.

Μεγάλο ενδιαφέρον παρουσιάζει το εύρημα ότι η μεγάλη πλειοψηφία των παιδιών (15 κορίτσια και 13 αγόρια) απάντησαν ότι ένας οδηγός φορτηγού μπορεί να είναι μόνο άνδρας, γιατί «οι άνδρες είναι δυνατοί» (Κώστας) ή γιατί «οι κυρίες δεν οδηγούν μεγάλα αυτοκίνητα, γιατί δεν έχουν μπράτσα» (Ελένη). Οι απαντήσεις αυτές, αλλά και οι υπόλοιπες που κινούνταν σε αντίστοιχα πλαίσια, δείχνουν ότι τα παιδιά έχουν κατασκευάσει τους ρόλους των φύλων καθώς και τα χαρακτηριστικά των φύλων με ένα στερεοτυπικό τρόπο. Κυριαρχεί η δύναμη η οποία ταυτίζεται με τον ανδρισμό. Τα παιδιά της έρευνας δεν θεωρούν ότι όλα τα επαγγέλματα είναι για όλους και τα ευρήματα αυτά συμφωνούν με τα ευρήματα παλαιότερων ερευνών που πραγματοποιήθηκαν στην Αγγλία (Nemerowicz, 1979; Adams and Walkerdine, 1986). Σε αυτές, τα παιδιά που συμμετείχαν ξεχώρισαν σχεδόν όλα τα επαγγέλματα είτε ως κατάλληλα για το ένα φύλο είτε για το άλλο.

Όσον αφορά τη δεύτερη ερώτηση («Πώς θα ήταν αν είχες άνδρα νηπιαγωγό αντί για γυναίκα/ κύριο αντί για κυρία στο σχολείο;») οι απαντήσεις των παιδιών ήταν πιο ποικίλες, καθώς 5 παιδιά (2 κορίτσια και 3 αγόρια) είπαν ότι θα ήταν «καλύτερα ο κύριος» (Μαρία), 8 παιδιά (5 κορίτσια και 3 αγόρια) είπαν ότι είναι το ίδιο και τα υπόλοιπα 27 παιδιά είπαν ότι «δεν γίνεται αυτό γιατί η κυρία είναι κορίτσι» (Ιάσων). Πρέπει να σημειωθεί ότι τα παιδιά που απάντησαν ότι θα προτιμούσαν άνδρα νηπιαγωγό, ήδη στο σχολείο είχαν άνδρα εκπαιδευτικό, οπότε είχαν εμπειρίες. Από τις απαντήσεις των υπόλοιπων παιδιών φαίνεται ότι υπάρχει έμφυλος διαχωρισμός ανάμεσα στις κατασκευές τους για το επάγγελμα του/της νηπιαγωγού, αλλά και για του ρόλους των δύο φύλων. Χαρακτηριστικό είναι το παρακάτω απόσπασμα από τη συνέντευξη με την Γιούλη:

Ερευνήτρια: Θα προτιμούσες να είχες κυρία ή κύριο στο σχολείο;

Γιούλη: Κυρία!

Ε: Γιατί;

Γ: Γιατί η κυρία είναι πιο καλή.

Ε: Γιατί είναι πιο καλή;

Γ: Γιατί μας αγαπάει πολύ.

Ε: Και ο κύριος δεν θα σας αγαπούσε;

Γ: Θα μας αγαπούσε, αλλά ο κύριος δεν κάνει για μας. Για μας κάνει η μαμά. Ο κύριος είναι μπαμπάς. Ο μπαμπάς πάει στη δουλειά και η μαμά μένει με τα παιδάκια της.

Η Γιούλη φαίνεται να ακολουθεί την έμφυλη στερεοτυπική κατασκευή ότι η γυναίκα είναι για το σπίτι και ο άνδρας είναι για να εργάζεται και για να φέρνει χρήματα στην οικογένεια (Σπυριδάκη, χ.χ.). Όπως ισχυρίζεται ο Hill (1990) υπάρχει «βαθύς διαχωρισμός των φύλων» (σ. 36) στην επαγγελματική ζωή.

Το παραπάνω απόσπασμα φαίνεται ότι βασίζεται σε μια ουσιοκρατική κατασκευή των φύλων, μέσω της οποίας ο διαχωρισμός ανάμεσα στο «ανδρικό» και το «γυναικείο» επάγγελμα γίνεται κατανοητός. Οι Baker και Davies (1989) βρήκαν ότι δάσκαλοι στην έρευνά τους χρησιμοποιούσαν παρόμοιες ουσιοκρατικές εξηγήσεις για να εξηγήσουν στα παιδιά τις διαφορές μεταξύ των φύλων. Η ουσιοκρατική θεωρία του φύλου βρίσκει ιδιαίτερη απήχηση στα παιδιά προσχολικής ηλικίας που συμμετείχαν στην παρούσα έρευνα και θεώρησαν ότι το επάγγελμα του δασκάλου είναι γυναικείο, καθώς οι απαιτήσεις του βασιζόταν στην ικανότητα της γυναίκας να αναθρέψει ένα παιδί, στην ικανότητα της να φροντίζει και να αγαπά τους άλλους. Αντίθετα, οι άνδρες, σύμφωνα με τα παιδιά, στερούνται τέτοιων ικανοτήτων και «δεν ξέρουν να φροντίζουν παιδιά» (Σάκης).

Από την άλλη μεριά, είναι ενδιαφέρον και ο παρακάτω διάλογος με τον Μάριο:

Ερευνήτρια: Θα προτιμούσες να είχες κυρία ή κύριο στο σχολείο;

Μάριος: Κύριο, όπως και έχω.

Ε: Γιατί;

Μ: Γιατί μας παίζει μουσική, μας βγάζει πολύ έξω, παίζει μαζί μας...

Ε: Και η κυρία δεν θα τα έκανε αυτά;

Μ: Η κυρία που έχουν δίπλα [στη διπλανή τάξη] δεν τους βγάζει πολύ έξω. Μόνο εκεί στο θέατρο που πήγαμε.

Ε: Και εσείς βγαίνετε πολύ έξω;

Μ: Οουου! Εμείς πήγαμε και στο θέατρο και στο μουσείο και εκεί στο καρουζέλ.

Ε: Αν είχες κυρία δεν θα έπαιζε μαζί σας;

Μ: Θα έπαιζε, αλλά όχι τόσο πολύ. Η μαμά που είναι σαν την κυρία δεν μπορεί να με κάνει αεροπλάνο, αλλά ο κύριος και ο μπαμπάς μπορεί.

Φαίνεται από αυτό το απόσπασμα ότι ο Μάριος θεωρεί ότι ο εκπαιδευτικός της τάξης θα πρέπει να αναλαμβάνει διάφορους ρόλους, όπως του διασκεδαστή και του συντρόφου στα παιχνίδια. Ταυτίζει τη σωματική δύναμη με την επάρκεια στο επάγγελμα, άρα τον ανδρισμό με ένα επάγγελμα που θεωρείται «γυναικείο». Οι απόψεις του Μάριου ταυτίζονται με τα ευρήματα προγενέστερων σχετικών ερευνών, που έδειξαν ότι η παρουσία ανδρών στο επάγγελμα του/της εκπαιδευτικού νηπίων απαιτεί από τους άνδρες να υιοθετήσουν και διάφορους ρόλους «πατρικούς» (Jensen, 1996; Cameron, 2001).

4. Επίλογος

Συμπερασματικά τα ευρήματα της παρούσας έρευνας επιβεβαιώνουν τα ευρήματα παλιότερων ερευνών που έχουν γίνει στο εξωτερικό. Οι επιλογές των κοριτσιών σε σχέση με το επάγγελμα που θέλουν να ακολουθήσουν στο μέλλον φαίνεται να είναι ποικίλες, ενώ των αγοριών είναι πιο στερεοτυπικές. Παρ' όλ' αυτά μια δυαδική επιλογή είναι εμφανής μεταξύ των τύπων και των χαρακτηριστικών των επαγγελμάτων που επιλέγουν τα αγόρια και τα κορίτσια και μόνο λίγα παιδιά τείνουν να επιλέγουν επαγγέλματα που «αρμόζουν» στο αντίθετο φύλο.

Όσον αφορά τις απαντήσεις σε σχέση με τα επαγγέλματα των ενηλίκων και το «αρμόζον» φύλο, φαίνεται ότι έντονος στερεοτυπισμός, καθώς θεωρούν ότι το επάγγελμα του οδηγού είναι αντρικό και δεν μπορούν να το ασκήσουν γυναίκες λόγω έλλειψης σωματικής δύναμης. Τα παιδιά στηρίζονται σε κατασκευές του κυρίαρχου ανδρισμού, ο οποίος ενσωματώνει τα κυριότερα στερεότυπα για το ανδρικό φύλο (σωματική δύναμη και ικανότητα) (Connell, 1995). Ο ηγεμονικός ανδρισμός, λοιπόν, όπως υποστηρίζει ο Πεχτελίδης (2012), εγκαθιδρύει μια θέση κύρους και επιβολής και αποτελεί το πρότυπο για τους υπόλοιπους άνδρες και γυναίκες. Από την άλλη μεριά, κάποια από τα παιδιά θεωρούν ότι ένα κατεξοχήν «γυναικείο» επάγγελμα, αυτό του/της νηπιαγωγού, είναι προτιμότερο να ασκείται από άνδρες. Οι λόγοι είναι πάλι ταυτισμένοι με τη σωματική δύναμη των ανδρών. Φαίνεται, ωστόσο, ότι τα παιδιά ξεφεύγουν από την κατασκευή του κυρίαρχου ανδρισμού και υιοθετούν μια κατασκευή ενός εναλλακτικού ανδρισμού, όπου ο άνδρας να μην διαθέτει σωματική δύναμη, αλλά ταυτόχρονα είναι και τρυφερός, ασχολείται με τα παιδιά και τα φροντίζει. Αυτός ο τύπος ανδρισμού μάλλον είναι αυτό που η Francis (2010) ονομάζει «ανδρική θηλυκότητα» (malefemininity). Οι απαντήσεις τους δείχνουν, βέβαια, τον τρόπο με τον οποίο κατασκευάζουν «διαφορετικούς δρόμους μέσω των κοινωνικών τους κόσμων» (McMurray, 1998, σ. 287).

Καταληκτικά, αν και στόχος μου με αυτό το άρθρο ήταν να αποτυπώσω τις κατασκευές των παιδιών προσχολικής ηλικίας σε σχέση με τις έμφυλες επαγγελματικές επιλογές, ωστόσο δεν μπορώ να παραβλέψω τον τρόπο που η ίδια η έρευνα διαμόρφωσε τις απαντήσεις τους. Κάποιες από τις ερωτήσεις που έγιναν στα παιδιά μάλλον τα κατεύθυναν προς το φύλο, καθώς χρησιμοποιήθηκε το αρσενικό γένος για την ονομασία του επαγγέλματος (π.χ. γιατρός και όχι γιατρίνα κλπ). Έτσι, πιθανόν τα παιδιά να αντιλήφθηκαν κάποιες από τις ερωτήσεις ως αυτές να καταδεικνύουν ένα συγκεκριμένο φύλο ως το πιο «αρμόζον» για το συγκεκριμένο επάγγελμα. Η ανάλυση των λεγομένων τους σε αυτές τις ερωτήσεις σίγουρα πρέπει να θεωρηθεί ως περιορισμένη. Την ίδια στιγμή, όμως, οι ερωτήσεις οδήγησαν τα παιδιά στο να αντιπαρέλθουν έμφυλα στερεότυπα και τους έδωσαν την ευκαιρία να εκφράσουν διαφορετικές κατασκευές για τα επαγγέλματα και το φύλο. Η παρούσα ανάλυση, δεν μπορεί να προσφέρει γενικεύσεις σχετικά με τις απόψεις και τις κατασκευές των παιδιών προσχολικής ηλικίας αναφορικά με το φύλο και τα επαγγέλματα των ενηλίκων, παρά μόνο τις κατασκευές των συγκεκριμένων παιδιών στη συγκεκριμένη χρονική στιγμή που πραγματοποιήθηκε η έρευνα. Μια ευρύτερη έρευνα, που θα περιλαμβάνει τις αντιλήψεις μεγαλύτερου αριθμού παιδιών από έναν ευρύτερο γεωγραφικό χώρο, σίγουρα θα είναι πιο αντιπροσωπευτική, και αποτελεί στόχο μελλοντικής έρευνας.

BIBΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ξενόγλωσση

Adams, C. and Walkerdine, V. (1986) *Investigating gender in the primary schools. Activity based inset materials for primary teachers*. London: Inner London Educational Authority

Arber, S. and Ginn J. (1995) The mirage of gender equality: Occupational success in the labour market and within marriage. *British journal of sociology*, 46(1), pp. 21-43

Baker, C. and Davies, B. (1989) A lesson on sex roles. *Gender and education*, 1(1), pp. 59-75

Cameron, C. (2001) Promise or problem? A review of the literature on men working in early childhood services. *Gender, work and organization*, 8(4), pp. 430-453

Clarricoates, K. (1980) All in a day's work. In D. Spencer and E. Sarah (eds) *Learning to lose: Sexism and education*. London: The women's press, pp. 69-80

Cockburn, C. (1987) *Two track training*. London: Macmillan Education

- Cohen, L., Manion, L. and Morrison, K. (2013) *Research methods in education*. London: Routledge
- Connell, R. (1995) *Masculinities*. Low Angeles: University of California Press
- Davies, B. (1989) *Frogs, snails and feminist tales*. Sydney: Allan and Unwin
- Delphy, C. and Leonard, D. (1992) *Familiar exploitation*. Cambridge: Polity Press
- Drever, E. (1997) *Using semi-structured interviews in small-scale research: A teacher's guide*. Glasgow: Scottish Council of Research in Education
- Epstein, D., Kehily, M., Mac anGhail, M. and Redman, P. (2001) Boys and girls come out to play. *Men and masculinities*, 4, pp. 158-172
- Francis, B. (2010) Re/theorising gender: female masculinity and male femininity in the classroom? *Gender and education*, 22(5), pp. 477-490
- Francis, B. J. (1996) *Children's constructions of gender, power and adult occupation*. Unpublished PhD thesis. London: University of North London
- Friedman, N. (2006) Nancy J. Hirschman on the social construction of women's freedom. *Hypatia*, 21(4), pp. 182-191
- Goldstein, B. and Oldham, J. (1979) *Children and work: A study of socialization*. New York: Transaction Books
- Hill, R. (1990) Involving men in the caring and educational services. *Local government policy making*, 17(3), pp. 36-39
- Hsieh, H. F. And Shannon, S. E. (2005) Three approaches to qualitative content analysis. *Qualitative health research*, 15(9), pp. 1277-1288
- Hutton, W. (1995) *The state we're in*. London: Vintage
- Jensen, J. J. (1996) *Men as workers in childcare services: A discussion paper*. European commission network on childcare and other measures to reconcile employment and family responsibilities for women and men. Brussels: European equal opportunities unit
- Kehily, M. (1999) More sugar? Teenage gender displays and sexual learning. *European journal of cultural studies*, 2(1), pp. 65-89
- Kelly, A. (1989) "When I grow up I want to be...": A longitudinal study of the development of career preferences. *British journal of guidance and counseling*, 17(2), pp. 179-200
- Levy, G. D., Sadovsky, A. L. And Troseth, G. L. (2000) Aspects of young children's perceptions of gendertyped occupations. *Sex roles*, 42 (11/12), pp. 993-1006
- Lloyd, B. B. and Duveen, G. (1992) *Gender identities and education: The impact of starting school*. Hemel Hempstead: Harvest Wheatsheaf

- Lowe, K. (1998) Gendermaps. In N. Yelland (ed) *Gender in early childhood*. London: Routledge, pp. 206-222
- McMurray, P. (1998) Gender behaviours in an early childhood classroom through an ethnographic lens. *Qualitative studies in education*, 11(2), pp. 271-290
- Meehan, A. M. and Janik, L. M. (1990) Illusory correlation and the maintenance of sex role stereotypes in children. *Sex roles*, 22(1/2), pp. 83-95
- Nemerowicz, G. (1979) *Children's perceptions*. New York: Praeger Publishers
- Oliveira, I. M., Porfetli, E. J. And Do CeuTaveira, M. (2017) Children's career exploration and development: Reserach overview and agenda. In M. Watson and M. McMahon (eds) *Career exploration and development in childhood Perspectives from theory, practice and research*. London: Routledge, pp. 73-86
- Osgood, J., Francis, B, & Archer, L. (2006). Gendered identities and work placement: Why don't boys care? *Journal of Education Policy*, 21(3), pp. 305-321
- Papanastasiou, E. (2016) *Gender and leadership in Greek primary education. Unpublished PhD thesis*. London: London Metropolitan University
- Reay, D. (2001) 'Spice girls', 'nice girls' and 'tomboys': Gender discourses, girls vultures and femininities in the primary classroom. *Gender and education*, 13, pp. 153- 166
- Robb, B. (1981) Maternal employment and children's sex role perceptions. *Educational research*, 23(3), pp. 223-225
- Rosenthal, D. A. and Chapman, D. C. (1982) The lady spaceman: Children's perceptions of sex-role stereotyped occupations. *Sex roles*, 8, pp. 959-965
- Sealey, A. and Knight, C. (1990) "We don't like talking in front of the boys": Talk and inequality. *Education 3-13*, 18, pp. 55-59
- Sharpe, S. (1976) *Just like a girl: How girls learn to be women*. London: Penguin/Pelican
- Spender, D. (1982) *Invisible women: The schooling scandal*. London: Writers and readers
- Steedman, C, (1982) *The tidy house: Little girls writing*. London: Virago
- Thorne, B. (1993) *Gender play: Girls and boys in school*. New Brunswick: Rutgers
- Tremaine, L. (1982) Children's occupational sex-typing. *Sex roles*, 8(7), pp. 691-710
- Tremaine, L. S. and Schau, C. J. (1979) Sex role aspects in the development of children's vocational knowledge. *Journal of vocational behaviour*, 14, pp. 317-328
- Walkerdine, V. (1990) *Schoolgirl fictions*. London: Verso
- Watson, M. and McMahon, M. (2005) Children's career development: A research review from a learning perspective. *Journal of vocational behavior*, 67(2), pp. 119-132

Watson, M. and McMahon, M. (2017) Telling stories of childhood career development. In M. Watson and M. McMahon (eds) *Career exploration and development in childhood Perspectives from theory, practice and research*. London: Routledge, pp. 1-8

Whitehead, J. (1996) Sex stereotypes, gender identity and subject choice at A-level. *Educational research*, 38(2), pp. 147-160

Whyte, J. (1986) *Girls into science and technology*. London: Routledge and Kegan Paul

Ελληνόγλωσση

Αναστασιάδου, Χ., Πετροπούλου, Σ. και Μιμίκου, Γ. (2001) *Οι συνθήκες της γυναικείας απασχόλησης στην Ελλάδα: 1980-2000*. Αθήνα: ΚΕΘΙ

Βακόλα, Μ. και Αποσπύρη, Ε. (2007) *Γυναίκες και διοίκηση επιχειρήσεων: Εμπόδια, μύθοι και προσδοκίες*. Αθήνα: Σίδερικς

Γιαννακοπούλου, Ε. (1997) Αξιολογικές κρίσεις και προσδοκίες κοριτσιών και αγοριών εφηβικής ηλικίας για τα βασικά χαρακτηριστικά της επαγγελματικής απασχόλησης. Στο Β. Δεληγιάννη και Σ. Ζιώγου (επιμ.) *Φύλο και σχολική πράξη*. Αθήνα: Βάνιας, σελ. 667-678

Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β. (2003) «Ταυτότητες φύλου και σχολείο: νέες προσεγγίσεις για τον παράγοντα 'φύλο' στο σχολικό πλαίσιο και ερευνητικά ευρήματα από την ελληνική εκπαιδευτική πραγματικότητα» Πρακτικά επιστημονικής συνάντησης με θέμα «*Το φύλο: τόπος συνάντησης των επιστημών: Ένας πρώτος ελληνικός απολογισμός*». Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.

Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (1983) *Η μέση εκπαίδευση των κοριτσιών στην Ελλάδα (1830-1893): Ιστορική εξέλιξη της εκπαιδευτικής θεωρίας και πράξης- Κυριότερες τάσεις και προβλήματα. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο πανεπιστήμιο

Κανατσούλη, Μ. και Σουλιώτη, Δ. (επιμ.). (2015) *Νέα πρότυπα για το ανδρικό φύλο μέσα από τα παιδικά λογοτεχνικά βιβλία*. Θεσσαλονίκη: Γράφημα

Κανταρτζή, Ε. (2003) *Τα στερεότυπα του ρόλου των φύλων στα σχολικά εγχειρίδια του δημοτικού σχολείου*. Θεσσαλονίκη: Αφοί Κυριακίδη

Κιούση, Ε., Φλωράκος, Γ. και Παπακίτσος, Χ. (2017) Στερεότυπα φύλου και επιλογή σπουδών ανάλογα με το φύλο στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση. *Ερευνα στην εκπαίδευση*, 6(1), σελ. 95-111

Μαραγκουδάκη, Ε. (1997) Οι γυναίκες διδάσκουν και οι άντρες διοικούν. Στο Β. Δεληγιάννη και Σ. Ζιώγου (επιμ.) *Φύλο και σχολική πράξη*. Αθήνα: Βάνιας, σελ. 258-292

Μαραγκουδάκη, Ε. (2005) *Εκπαίδευση και διάκριση των φύλων*. Αθήνα: Οδυσσέας

Νικολακοπούλου, Ε. (2016) *Οικογένεια και έμφυλες ανισότητες: Αντιλήψεις και πρακτικές των γονέων για τη διαμόρφωση του φύλου κατά τη νηπιακή ηλικία. Αδημοσίευτη μεταπτυχιακή εργασία*. Πάτρα: Ανοιχτό Πανεπιστήμιο

Πεχτελίδης, Γ. (2012). Κοινωνιολογία του ανδρισμού στο σχολείο. Στο *Να κοιτάς με άλλα μάτια να βλέπεις διαφορετικά – έμφυλες προσεγγίσεις στην εκπαίδευση*. Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών – Σχολή Μωραΐτη.

Πλιόγκου, Β. (2006) Μορφές οικογενειακής οργάνωσης: Η εικόνα τους στα εγχειρίδια του δημοτικού σχολείου «Η γλώσσα μου». *Βήμα κοινωνικών επιστημών*, 1Β (47), σελ. 239-261

Τάκη, Π. (2006) *Γυναίκες εκπαιδευτικοί στη διοίκηση της πρωτοβάθμιας εκπαίδευσης. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή*. Θεσσαλονίκη: Αριστοτέλειο πανεπιστήμιο

Φρόση, Α. και Δεληγιάννη-Κουϊμτζή, Β. (2008) Λόγοι εκπαιδευτικών για την προώθηση της ισότητας των φύλων στην εκπαίδευση: Διαμορφώνοντας ιδεολογίες και αντιστάσεις. Στο Β. Δεληγιάννη-Κουϊμτζή (επιμ) *Εκπαιδευτικοί και φύλο*. Αθήνα: ΚΕΘΙ

Φρόση, Α. Α. (2010) *Τα φύλα στο σχολείο και στο λόγο των εκπαιδευτικών*. Αθήνα: Τόπος

Χιονίδου-Μοσκοφόγλου, Μ. (1996) Συναισθήματα, στάσεις και προσδοκίες των εκπαιδευτικών για τα αγόρια και τα κορίτσια στο μάθημα των μαθηματικών. Στο Ι. Παρασκευόπουλος, Η. Μπεζεβέγκης, Ν. Γιαννίτσας και Α. Καραθανάση (επιμ) *Διαφυλικές σχέσεις*. Τόμοςβ. Αθήνα: Ελληνικάγράμματα, σελ. 302-314

Διαδικτυακές Πηγές

European Commission (2017) *The gender pay gap in Greece*. Στο <http://www.isotita.gr/wp-content/uploads/2017/10/Gender-Pay-Gap-in-Greece.pdf> (τελευταία πρόσβαση στις 15/11/2017)

Eurostat (2017) *Gender pay gap statistics*. Στο http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Gender_pay_gap_statistics (τελευταία πρόσβαση στις 17/11/2017)

OECD (2017α) *Employment rate*. Στο <https://data.oecd.org/emp/employment-rate.htm#indicator-chart> (τελευταία πρόσβαση στις 7/7/2017)

OECD (2017β) *Part-time employment rate*. Στο <https://data.oecd.org/emp/part-time-employment-rate.htm> (τελευταία πρόσβαση στις 7/7/2017)

Δαλακούρα, Κ. και Ζιώγου-Καραστεργίου, Σ. (2015) *Η εκπαίδευση των γυναικών-Οι γυναίκες στην εκπαίδευση: Κοινωνικοί, ιδεολογικοί, εκπαιδευτικοί μετασχηματισμοί και η γυναικεία παρέμβαση (18^{ος} – 20^{ος} αι.)*. Αθήνα: Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών (ηλεκτρ. Βιβλίο) Στο https://repository.kallipos.gr/pdfviewer/web/viewer.html?file=/bitstream/11419/2585/1/02_15210_Master_Document.pdf (τελευταία πρόσβαση στις 10/11/2017)

Ελληνική Στατιστική Υπηρεσία (2017) *Έρευνα εργατικού δυναμικού: Α' τρίμηνο 2017*. Στο http://www.statistics.gr/el/statistics?p_p_id=documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4IN&p_p_lifecycle=2&p_p_state=normal&p_p_mode=view&p_p_cacheability=cacheLevelPage&p_p_col_id=column-2&p_p_col_count=4&p_p_col_pos=1&documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4IN_javax.faces.resource=document&documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4IN_in=downloadResources&documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4IN_documentID=252682&documents_WAR_publicationsportlet_INSTANCE_qDQ8fBKKo4IN_locale=el (τελευταία πρόσβαση 7/7/2017)

Σπυριδάκη, Ε. (χ.χ.) *Σχολιασμένη βιβλιογραφία για θέματα φύλου σε σχέση με: Το Κράτος Πρόνοιας, την Οικογένεια, την Απασχόληση, την Κοινωνική Ασφάλιση, τον Κοινωνικό Αποκλεισμό, την Σεξουαλικότητα και την Βία κατά των Γυναικών. Διαδακτικό υλικό για τα μαθήματα «Φύλο και Κοινωνική Πολιτική» «Πολιτικές για την Ισότητα των Φύλων» «Γυναίκα και Απασχόληση» Διδάσκουσα: Μαρία Στρατηγάκη*. Στο http://www.genderpanteion.gr/gr/didaktiko_pdf/spiridaki.pdf (τελευταία πρόσβαση 10/7/2017)

Υπουργείο Παιδείας Έρευνας και Θρησκευμάτων (ΥΠΠΕΘ) (2016α) *Στατιστικά στοιχεία Πανελλαδικών εξετάσεων: Νέο Σύστημα 2016.*
<https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2016/%CE%A3%CE%A4%CE%91%CE%A4%CE%99%CE%A3%CE%A4%CE%99%CE%9A%CE%91%CE%9D%CE%95%CE%9F%CE%A3%CE%A5%CE%A3%CE%A4%CE%97%CE%9C%CE%91-1.rar> (τελευταία πρόσβαση 7/7/2017)

Υπουργείο Παιδείας Έρευνας και Θρησκευμάτων (ΥΠΠΕΘ) (2016β) *Στατιστικά στοιχεία Πανελλαδικών εξετάσεων: Παλαιό Σύστημα 2016.*
<https://www.minedu.gov.gr/publications/docs2016/%CE%A3%CE%A4%CE%91%CE%A4%CE%99%CE%A3%CE%A4%CE%99%CE%9A%CE%91%CE%A0%CE%91%CE%9B%CE%91%CE%99%CE%9F%CE%A3%CE%A5%CE%A3%CE%A4%CE%97%CE%9C%CE%91.rar> (τελευταία πρόσβαση 7/7/2017)